TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ 5. CİLT

ADLÎ

عدلي

Sultan II. Bayezid ve Sultan II. Mahmud'un şiirlerinde kullandıkları mahlas.

bk. **BAYEZİD II**
Osmanlı padişahı (1481-1512).

bk. **MAHMUD II**
Osmanlı padişahı (1808-1839).

BAYEZİD II

(ö. 918/1512)

Osmanlı padişahı (1481-1512).

1448'de Dimetoka'da doğdu. Fâtih Sultan Mehmed'in Gülbahar Hatun'dan doğan büyük oğludur. Yedi yaşında iken Amasya sancak beyliğine gönderildi. 1457 baharında da kardeşi Mustafa ile birlikte Edirne'de sünnet edildi.

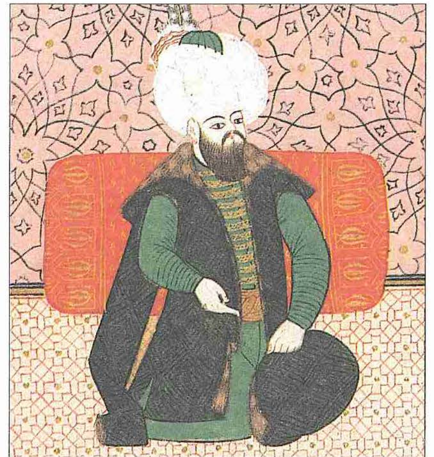
Amasya'daki sancak beyliği sırasında, bölgede cereyan eden başlıca siyasî olaylar, Dulkadıroğlu Alâüddevle'nin Osmanlılar'a sığınması, Yûsufca Mirza kumandasındaki Akkoyunlu kuvvetlerinin Tokat'ı tahrip etmesi (1472) olmuştu. Otlukbeli Savaşı'nda Kazova'da orduya katılan Bayezid sağ kolda yer aldı. İran'dan gelen tüccarların mallarının yağmalanması üzerine gönderdiği kuvvetler 1479'da Torul ve yöresini Osmanlı topraklarına kattı.

Muarrifzâde'den okuyan Bayezid Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri almış, Çandarlı İbrâhim ve Yahyâ Paşa gibi tecrübeli devlet adamları da kendisine lala tayin edilmiştir. Afyon kullandığı için bir ara babası ile arası açılmış, ancak Fâtih oğlunu buna sürükleyen Hızır Paşazâde Mahmud ile Müeyyedzâde Abdurrahman'ın öldürülmelerini emretmişse de Bayezid musâhiblerini korumuş ve babasına zayıflamak için aldığı bazı "müferrihât"tan vazgeçtiğini bildirerek af dilemiştir (TSMA, nr. E 6366). Bunun dışında Bayezid'in mülklere ve vakıflara getirilen kısıtlamaları uygulamada ağır davranması ve İstanbul'a gönderilmesi istenen bir tüccarı teslim etmemesi gibi birkaç küçük olay yüzünden de babası ile münasebetleri bozuldu.

Fâtih Sultan Mehmed'in 3 Mayıs 1481'de ölümü, Bayezid ile Karaman sancak beyi olan kardeşi Cem'i tahta geçme konusunda karşı karşıya getirdi. Fâtih'in düzenlediği kanunnâmede padişah olacaklara "nizâm-ı âlem" için kardeşlerini öldürme hakkı tanıması, şehzadeler arasındaki saltanat mücadelesine yaşamak arzusu gibi bir mahiyet de vermişti.

Fâtih'in Cem'in doğumundan memnun kalmayıp beşiğini tekmelediği ya da yerine Bayezid'in geçmesini vasiyet ettiği

Sultan II. Bayezid (*Silsilenâme-i Osmâniyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 9366, vr. 14ª)

hakkındaki kayıtlar (İbn Kemal, s. 178; Hezârfen Hüseyin, vr. 110b) gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Ancak Vezîriâzam Karamânî Mehmed Paşa'nın Cem'e taraftar olduğu, buna karşılık İstanbul muhafızı İshak Paşa ile Bayezid'in damatları Anadolu Beylerbeyi Sinan ve yeniçeri ağası Kasım'ın Bayezid'i istedikleri bilinmektedir. Fâtih öldüğünde kapıcılardan Keklik Mustafa Bayezid'e gönderilirken Cem'e de haber yollanmıştı. Ancak Cem'e giden ulağın yolu kesilmiş, İstanbul'da baş gösteren karışıklıklarda Karamânî Mehmed Paşa öldürülmüş ve yeniçeriler sokaklarda Bayezid lehine nümayişe başlamışlardı. İshak Paşa bir an önce gelmesi için Bayezid'e dâvetnâmeler gönderirken onun İstanbul'da bulunan oğlu Korkut'u babasına vekâleten tahta oturtmuştu.

Babasının vefatını 7 Mayıs'ta öğrenen Bayezid 4000 atlı ile yola çıkarak 21 Mayıs'ta Üsküdar'a ulaştı. Kadırga ile İstanbul'a geçip babasının cenaze merasimine katıldıktan sonra Topkapı Sarayı'na girdi. 22 Mayıs 1481'de toplanan Dîvân-ı Hümâyun, Şehzade Korkut'un saltanatı babasına bıraktığını ilân etti.

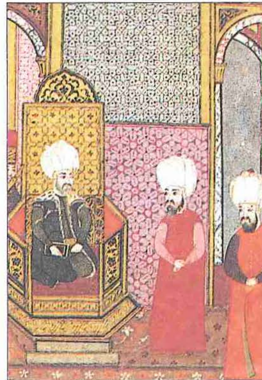
Bayezid ilk olarak kapıkullarına üçer bin akçe cülûs bahşişi dağıttığı gibi yeniçeri ulûfelerini 5 akçeye çıkardı; vezirlere ve beylere de diledikleri yerde köyler temlik etti. Fakat kendisini saltanata daha lâyık gören Cem'in silâhlı mücadeleye girişmesi kanlı bir iç savaşa, arkasından da devletler arası bir probleme yol açtı. Topladığı kuvvetlerle Bursa'ya giren Cem adına hutbe okutmak ve para bastırmak suretiyle padişahlığını ilân etti; arkasından imparatorluğu paylaşmak teklifinde bulundu. Bayezid ise saltanatın bölünemeyeceğini belirterek bunu reddetti ve Cem'in üzerine yürüdü. Yenişehir Savaşı'nda (22 Haziran) yenilen Cem Mısır'a kaçtı; Karamanoğlu Kasım'ın çağrısı üzerine tekrar Anadolu'ya dönerek şansını bir daha denediyse de sonunda Rodos şövalyelerine sığınmak zorunda kaldı (29 Temmuz 1482). Bayezid kardeşinin serbest bırakılması için büyük çaba harcamak ve bazı tâvizler vermek gereğini duydu. Cem'i göz altında bulundurmaları için şövalyelere her yıl 40.000 duka ödenmesine ve onlara Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret hakkı tanınmasına dair bir anlaşma yapıldı. Ayrıca hıristiyanlarca kutsal sayılan, üzeri kıymetli taşlarla süslü altından bir muhafaza içinde saklanan Jean Baptiste'in (Hz. Yahyâ) sağ eli şövalyelere armağan edildi.

Cem'in Avrupa'ya naklinden sonra da Osmanlı Sarayı ile Rodos, Venedik, Savoia, Fransa ve papalık arasında yoğun bir yazışma başladı. Bayezid gönderdiği ulaklarla Cem'in hayatta olup olmadığını sorduruyor, bir yandan da onu kaçırma ya da öldürme yollarını arıyordu. Fakat Fransa Kralı VIII. Charles'in İtalya seferi umulmadık değişikliklere yol açtı. Papa VI. Aleksandr Osmanlı sultanından para yardımı istediyse de daha sonra Cem'i VIII. Charles'e teslim etmek zorunda kaldı. Bu sırada hastalanan Cem 25 Şubat 1495'te büyük bir ihtimalle zehirlenme sonucu vefat etti.

Cem olayı ve bu olay dolayısıyla Avrupa'da İstanbul'u geri alma yolunda doğan umutlar Bayezid'i çok dikkatli ve barışçı bir siyaset takip etmeye sürükledi. Bununla birlikte o gerektiğinde savaştan da çekinmemiş, böylece Osmanlı topraklarına yeni yerler katılmıştı.

Bayezid'in Cem ile saltanat savaşının ilk sonucu Otranto'nun elden çıkmasıdır. Bayezid, Otranto'yu zaptettikten (11 Ağustos 1480) sonra kuvvet toplamak için geri dönen Gedik Ahmed Paşa'nın tekrar İtalya'ya gitmesine izin vermeyince güç durumda kalan Türk garnizonu Napoli kuvvetlerine teslim oldu (10 Eylül 1481). İtalya'da sağlanmış olan üs böylece kaybedildikten sonra Napoli Krallığı ile esirlerin geri verilmesini öngören ve tarafların tebaalarına ticaret serbestliği tanıyan bir anlaşma yapıldı.

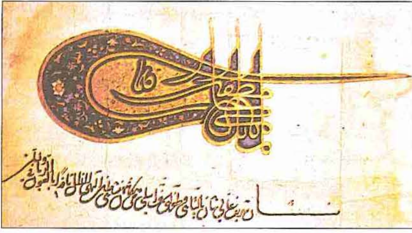
Boğdan Voyvodası Stefan Cel Mare'nin Bulgaristan'a saldırması ve Tuna ağzında üslenen korsanların Türk donanmasına zarar vermeleri üzerine Bayezid bizzat sefere çıkmak zorunda kaldı. Bu Boğdan seferinde Kili (15 Temmuz 1484) ve Akkirman (4 Ağustos) kaleleri alınarak Stefan yıllık vergiye bağlandı ve Kırım'a karadan ulaşım sağlandı. Kaybettiği yerleri geri almaya çalışan Stefan ise bunu başaramayacağını anlayınca 1501'de Osmanlılar'la yeni bir barış imzaladı. Boğdan seferi sırasında Kırım kuvvetleri Besarabya bölgesini ele geçirdiklerinden Polonya ile doğrudan temasa gelinmişti. Karşılıklı akınlar yüzünden dostça başlamayan Osmanlı-Polonya münasebetleri Macar Kralı II. Ulaszlo'nın ara buluculuğu ile iyiye dönüştü.

II. Bayezid'i tahtında gösteren bir minyatür (*Tâcü't-tevârîh*, İÜ Ktp., TY, nr. 5970, vr. 366a)

Arnavutluk'ta İskender Bey'in (George Castriota) başlattığı isyan papalığın ve Napoli Krallığı'nın desteğiyle genişleyince Bayezid 1492'de Tepedelen'e kadar ilerleyip Vezîriâzam Dâvud Paşa'yı âsiler üzerine gönderdi. Bu sefer sırasında pek çok esir alındı ise de Arnavutluk'ta tam bir sükûnet sağlanamadı.

Bayezid döneminin dış siyasetinde en büyük dalgalanma Venedik ile olan münasebetlerde görülmektedir. Başlangıçta, mevcut 1479 anlaşmasının bazı hükümlerini Venedik lehine değiştiren yeni bir anlaşmaya varıldı (6 Ocak 1482). Fakat Venedik Osmanlı hazinesine vermekte olduğu yıllık 10.000 dukayı ödemeyince Cem'in ölümünden sonra kendini daha serbest hisseden Bayezid Türk limanlarını Venedik ticaretine kapattı (1496). Bu sırada Kemal Reis kumandasındaki Osmanlı donanması da Dalmaçya sahillerini vurmaya başlamıştı. Venedik'in Türkler'e karşı Fransa ile ittifak yapması üzerine İstanbul'daki Venedikli tâcirler tutuklanıp mallarına el konuldu ve ardından savaş ilân edildi (1498). Dört yıl süren bu savaşta Türk donanması önce 9 Ağustos'ta Modon, 15 Ağustos'ta da Koron limanlarını ele geçirdi. Friuli bölgesine saldıran Türk akıncıları da Venedik önlerine kadar ilerlediler. Öte yandan Papa VI. Aleksandr ve Macar Kralı II. Ulaszlo ile ittifak yapan Venedikliler, İspanya ve Fransa gemilerinin de katılmasıyla 1501 yazında Midilli ve Çeşme'ye saldırmışlar, ancak bir sonuç alamamışlardı. Sonunda Venedik Cumhuriyeti papanın Haçlı çağrısının da etkisiz kaldığını görünce II. Bayezid ile anlaşma gereğini duydu. 14 Aralık 1502'de İstanbul'da Grekçe olarak düzenlenen, ancak Doc Leonardo Loredano tarafından 20 Mayıs 1503'te onaylanan antlaşmaya göre Venedik eskisi gibi yıllık 10.000 dukayı ödeyecek, Santa-Maura'da el koyduğu 34.000 dukayı da geri verecekti. Buna karşılık yeniden ticaret serbestliğine kavuşacak ve İstanbul'da üç yılda bir değişen bir baylo (bailo) bulundurma hakkını elde edecekti (Melikoff, I, 123-149).

II. Bayezid'in tuğrası (TSMA, nr. E 11.983)

Fâtih döneminde Macaristan ile olan savaş hali karşılıklı akınlar şeklinde Bayezid zamanında da devam etti. Taraflar arasında 1483 ve 1494'te yapılan mütarekeler, Macaristan'ın Boğdan işlerine karışması ve Türkler aleyhindeki ittifaklara katılması yüzünden barışı sağlayamamıştı. Sonunda, 1503'te Boğdan'la birlikte Eflak'ın ve Ragusa'nın her iki tarafa da vergi ödemesini kabul eden ve karşılıklı ticaret serbestliğini tanıyan bir antlaşmaya varılabildi.

Bayezid döneminin dikkati çeken özelliklerinden biri de Rusya ve Endülüs ile ilk defa münasebet kurulmasıdır. Kırım Hanı Mengli Giray'ın aracılığı ile yapılan ön görüşmelerden sonra Çar III. Ivan 31 Ağustos 1492'de Bayezid'e bir mektup yazarak (Hammer, IV, 34) Azak ve Kefe paşalarının Rus tüccarlarına zorluk çıkarmalarından yakınmıştı. Ticaret serbestliği sağlamak amacıyla 1495'te bir Rus elçisi İstanbul'a gelmiş, bunu 1499'da yeni bir elçilik heyeti takip etmişti. Öte yandan Kastilya (Castilla) Kralı Katolik Ferdinand (Fernando) tarafından sıkıştırılan Gırnata'daki (Granada) Benî Ahmer Devleti yardım isteğinde bulunmuş, ancak o sıralarda Osmanlı deniz gücünün zayıflığı ve Cem olayı yüzünden gereken yardım yapılamamakla birlikte Kemal Reis kumandasındaki bir filo İspanya sahillerini vurmuş, Endülüs müslümanlarının bir kısmını Afrika sahillerine ve Osmanlı ülkesine taşımıştı. Bu arada yine İspanya'da engizisyonun zulmünden kaçan yahudilerden bir kısmı da Osmanlı topraklarına sığınarak çeşitli şehirlere yerleştirilmişti.

Bayezid devrinin en önemli olayı Memlükler'le altı yıl süren bir savaşa girilmesidir. Çukurova'da ve Dulkadır Beyliği üzerinde üstünlük kurma yarışı ve Memlükler'in Cem'i desteklemeleri iki devleti karşı karşıya getirdi. 1485'te başlayan Osmanlı-Memlük savaşında taraflar kesin bir zafer kazanamadılar. Tunus Hükümdarı Osman Hafsî'nin aracılığı ile 1491'de anlaşmaya varıldı. Yapılan anlaşma sonunda Adana ve Tarsus kaleleri Haremeyn evkafına bağlı olmaları sebebiyle Memlükler'e bırakıldı (İbn İyâs, II, 261-272). Mısır'la savaş Osmanlılar'ın Karaman ve Dulkadıroğulları ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemişti. Karaman Beyliği Fâtih döneminde ortadan kaldırıldığı halde Cem olayı ve Mısır'ın desteği meseleyi yeniden alevlendirdi. Karamanoğlu Kasım'ın ve ondan sonra Turgut oğlu Mahmud ile Mustafa'nın bağımsızlık çabaları ancak 1501'de sona erdirilebildi. Büyük dalgalanmalar gösteren Osmanlı-Dulkadır ilişkileri de Memlükler'le anlaşma yapılması ve Alâüddevle'nin af dilemesi üzerine yeniden düzeldi.

Bayezid'in barışçı ve çekingen siyaseti Safevîler'le ilişkilerde de Osmanlılar'ın aleyhine gelişti. Şah İsmâil'in Şiî siyaseti Anadolu'da etkisini gösterirken bu yayılmayı ısrarla önlemeye çalışan kişi Trabzon sancak beyi Şehzade Selim oldu. 20.000 kişilik bir Safevî kuvvetinin Ankara'ya kadar ilerlemesi tehlikenin büyüklüğünü gösterince Şiî olduklarından şüphelenilen 16.000 kişi Anadolu'dan Rumeli'ye göç ettirildi. Ancak 1511'de baş gösteren Şahkulu İsyanı Anadolu'yu baştan başa kana boyadı. Bu ayaklanmalar sırasında Tokat'ta Şah İsmâil adına hutbe bile okutuldu. Artan huzursuzluklar Bayezid'in tahtı kaybetmesinde büyük rol oynayacaktı.

Bayezid içte sükûneti sağlamaya ve fetihlerle gelişen imparatorlukta idarî sistemi yerleştirmeye yönelmişti. Ancak zaman zaman kendisini iktidara getiren güçlerin isteği doğrultusunda bazı uygulamalarda bulunmak zorunda da kaldı. Fâtih döneminde devlet gelirlerini azalttığı düşüncesiyle timara çevrilen ve kaldırılan vakıflar eski sahiplerine geri verilirken daha önce kaldırılmış olan nakîbüleşraflık müessesesi yeniden kuruldu. Gedik Ahmed Paşa ise devşirme tesirine son vermek için değil Cem taraftarı olmak suçlamasıyla idam edildi.

Öte yandan Bayezid döneminde orduyu güçlendirecek bazı tedbirler de alındı. Bunların başında, Yeniçeri Ocağı'nda ağa bölükleri denilen yeni bir sınıf kurulması gelmektedir. Timarlı sipahiler 5000 akçe için bir **cebelü*** beslerken bu miktar 3000 akçeye indirildi. Donanmada kalyon sınıfından Göke adlı ilk gemi yapıldı ve uzun menzilli top kullanılmaya başlandı. Artan malî işleri yürütebilmek için Anadolu'ya ait şıkk-ı sânî denilen ikinci bir defterdarlık kurulurken saraya alınacak iç oğlanlarını yetiştirmek amacıyla da Galata Sarayı Mektebi açıldı.

Bayezid sükûneti seven, memleketi mâmur, halkı refah içinde görmek isteyen bir padişah olmakla beraber bu emeline ulaşamadı. Bunun birçok sebebi arasında kendisinin giderek hoşgörüden uzaklaşmasının ve yönetimi ehil olmayan kişilere bırakmasının da payı vardır. 1492 ve 1502 yıllarındaki veba salgınları pek çok ölüme yol açmış, altı yıl süren bir kıtlık da büyük sıkıntılar doğurmuştu. İstanbul'da 11 Eylül 1509'da başlayıp kırk beş gün süren deprem, 1070 evle 109 mescidin yıkılmasına ve 5000'den fazla can kaybına sebep olduğundan "küçük kıyamet" diye anılmıştı. Şehzadeler arasında baş gösteren saltanat mücadelesi ile buna eklenen Şahkulu İsyanı ise Bayezid'i önce tahtından, sonra da hayatından etti.

Yaşı ilerleyen ve nikris hastalığı yüzünden sağlığı bozulan Bayezid, davranışlarıyla kendisine benzeyen büyük oğlu Ahmed'i tahta geçirmek istediğinden, oğulları arasında çok erken bir mücadele başlamasına sebep oldu. 1503'te İstanbul'a gelen Venedik elçisi Andrea Gritti, padişahın bu eğilimine karşı Korkut'un kendisini saltanata en lâyık şehzade olarak gördüğünü, Selim'in ise İran şahı ile savaşından ötürü ün kazandığını belirtmektedir.

İlk önce harekete geçen Korkut Antalya'dan Saruhan'a (Manisa) nakledilmemesine kızarak 1509'da Mısır'a gittiyse de ertesi yıl geri döndü. Ancak onun sancağından ayrılıp Manisa'ya gitmesi,

II. Bayezid devrinde basılan 886 (1481) tarihli altın sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 1468)

Şahkulu denilen Nûreddin Ali'ye isyan için büyük bir fırsat verdi. Anadolu'da Safevî egemenliğini sağlamaya çalışan Şahkulu 1511 baharında ayaklanınca büyük bir Sünnî-Şiî çatışması başladı. Üzerine gönderilen kuvvetleri yenen Şahkulu geçtiği yerlere dehşet salarak Bursa yakınlarına kadar ilerledi, daha sonra Sivas'a yöneldi ve Safevîler'e sığındı. Bu isyanı bastırmakla görevlendirilen Şehzade Ahmed'in başarısızlığı Selim'in şansını daha da arttırdı. Oğlu Süleyman'ın sancak beyi olduğu Kefe'ye giden Selim Silistre'ye naklini istedi. Teklifi kabul edilmeyince de topladığı kuvvetlerle Kili'ye geçip Edirne'ye doğru yürüdü (Haziran 1511). Bu durumda Bayezid Selim'i Semendire'ye nakletti ve Ahmed'i tahta geçirmeyeceğine de söz verdi, ancak bu anlaşma sürekli olmadı. Bir süre sonra babasının üzerine yürüyen Selim Uğraşköy savaşında yenilerek Kefe'ye döndü. Ancak Ahmed'in İstanbul'a çağırılması onu istemeyen yeniçerileri ayaklandırdı (21 Eylül 1511). Geri dönen Ahmed Konya'yı ele geçirdi. Bu defa da yeniçeriler padişahın idaresizliğini öne sürerek Selim'in kendilerine serdar tayin edilmesini istediler. Sonunda Bayezid bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Olaylar sırasında Bayezid'in hizmetinde bulunan Cenevizli Antonio Menovino'nun naklettiğine göre 19 Nisan'da İstanbul'a gelen Selim Yenibahçe'de karargâhını kurduktan sonra saraya gidip babasının elini öptü. Bayezid onun Anadolu'ya geçmesini isteyince de tahtın sahibi olursa gönül rahatlığıyla savaşabileceğini belirtti. Bunun üzerine Bayezid saltanatı ona bıraktı (Antonio Menavino, vr. 50[b]). Böylece yeniçerilerin desteğiyle tahta çıkan Bayezid 30 yıl, 11 ay, 2 gün süren bir saltanattan sonra yine yeniçerilerin baskısıyla 24 Nisan 1512'de tahttan çekilmiş oldu. Bayezid, yanına bazı adamlarıyla dört yük akçe alarak Dimetoka'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Selim babasını şehir dışına kadar uğurladı. Tahtırevana binen Bayezid günde 5-6 km. yol alabiliyordu. Çorlu yakınındaki Abalar köyüne varıldığında fenalaştı ve 5 Rebîülevvel 918'de (21 Mayıs 1512) vefat etti. Ölüm sebebi çok şüpheli olan Bayezid'in bazı yerli ve yabancı kaynaklardaki kayıtlara göre zehirlenmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Cenazesi İstanbul'a getirildi ve bugün kendi adıyla anılan Beyazıt Meydanı'nda yaptırtmış olduğu caminin yanına gömüldü. Daha sonra üzerine bir türbe yaptırıldı.

II. Bayezid'in kaftanı (TSM, Padişah Elbiseleri, nr. 13/35)

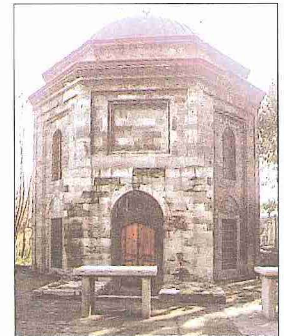
Ortadan uzun boylu, yağız çehreli, elâ gözlü, geniş göğüslü olan Bayezid yumuşak, hatta melankolik bir tabiata sahipti. Gençliğinde serbest bir hayat sürdüğü halde padişahlığında ibadete ve hayır işlerine yönelmişti. Bu sebeple de Bâyezîd-i Velî diye anılır olmuştu. Mecbur olmadıkça savaştan uzak kalmaya dikkat etmiş, "nizâm-ı memleket" için İstanbul'dan ayrılmamayı tercih etmişti.

Şehzadeliğinden beri etrafına ünlü bilginleri toplamış ve kendisini yetiştirmeye çalışmıştı. Aynı zamanda şair olan ve şiirlerinde Adlî mahlasını kullanan Bayezid'in çoğunluğunu (125 kadar) gazellerin meydana getirdiği küçük hacimli divanı basılmıştır (İstanbul 1308). Orta derecede bir şair olan padişah hat sanatında oldukça yetenekliydi. Uygur yazısını okumayı öğrendiği ve çok az İtalyanca bildiği yolunda da kayıtlar vardır. Ancak babası ölçüsünde hoşgörülü ve açık fikirli değildi. G. Bellini'nin yaptığı tabloların saraydan çıkartılıp satılması, Tokatlı Molla Lutfî'nin inançsızlıkla suçlanarak idamı bu dönemde olmuştur.

Öte yandan Bayezid, Molla Gürânî'nin cenaze törenine katılmış ve onun borcunu hazineden ödemiştir. Osmanlı tarihçiliği onun zamanında ilk büyük eserlerini vermiştir. İdrîs-i Bitlisî'ye Farsça, İbn Kemal'e Türkçe birer Osmanlı tarihi yazdırtmıştır. Ayrıca onun adına pek çok eser de kaleme alınmıştır. Zamanında pek çok âlim, sanatkâr ve şair yetişmiş, Molla Lutfî, Müeyyedzâde Abdurrahman, İbn Kemal, İdrîs-i Bitlisî, Tâcîzâde Câfer ve Sâdî çelebiler, Zenbilli Ali Efendi, Necâtî, Zâtî, Visâlî, Firdevsî gibi birçok âlim ve şair onun büyük desteğine mazhar olmuştur. 909-917 (1503-1511) yılları arasında muhtelif kimselere verilen ihsan ve hediyeleri ihtiva eden bir *İn'âmât Defteri*'nde birçok şairin, sanatkârın, ulemânın ve meşâyihin ismine rastlanması, onun ilim ve kültüre verdiği değeri açıkça ortaya koyar. Bayezid ayrıca Avrupa'daki sanat hareketlerine de tamamıyla kayıtsız kalmamış, bazı sanatçılarla temas kurmaktan çekinmemiştir. Leonardo Da Vinci, padişaha yazdığı mektupta (TSMA, nr. E 6184) Haliç ve Boğaz üzerinde birer köprü yapmaya hazır olduğunu bildirmiş, Michelangelo da köprü yapımının düşünüldüğünü duyunca bir ara İstanbul'a gelmeyi istemiştir. Fakat bu teşebbüsler gerçekleşmemiştir. Bu dönemde yazılan bazı buyruldu ve nâme-i hümâyunlarda Fâtih zamanında olduğu gibi Grekçe, İtalyanca ve Slavca da kullanılıyordu.

Bayezid çok kadınla evlenen ve çok çocuklu bir padişah olarak da tanınır. Adı bilinen hanımlarının sayısı sekizdir. Bunlardan sekiz oğlu ile on bir kızının olduğu bilinmektedir. İbn Kemal'in kaydına göre çocuklarının ve torunlarının sayısı 300'ü aşmıştı.

Bayezid İstanbul, Amasya, Edirne, Osmancık, Geyve ve Saruhan'da pek çok hayrat yaptırtmıştır. Cami, medrese, imaret ve şadırvandan oluşan Amasya'daki külliyesi 1481-1486 yılları arasında yaptırılmıştır. İstanbul'daki imaretin yapımına 1501'de başlanmış ve 1505'te bitirilmiştir. Başlangıçta cami, kervansaray ve çifte hamamdan ibaret olan külliyeye sonradan mektep, medrese ve imaret de eklenmiştir. Mimarı Yâkub Ağa'dır. Edirne'deki imaretin temeli ise 26 Rebîülevvel 889'da (23 Nisan 1484) atılmış ve 1488'de tamamlanmıştır. Cami, medrese, tabhâne, imaret ve dârüşşifadan oluşan külliyenin bulunduğu semte İmâret-i Cedîd (bugün Yeniimaret) mahallesi denilmiş ve Bayezid burada oturanları bütün avârız*-ı dîvâniyyeden muaf tutmuştur. Bunların dışında Edirne'de Tunca üzerinde, Osmancık'ta Kızılırmak üzerinde, Geyve'de ve Sakarya üzerinde birer köprü yaptırtmıştır. Bursa'daki Pirinç Hanı da (1507) onun hayratı arasındadır.

II. Bayezid'in türbesi - Beyazıt / İstanbul

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 6184, 6366; *Fatih Devrine Ait Münşeat Mecmuası* (nşr. Necati Lugal — Adnan Sadık Erzi), İstanbul 1956, s. 6-22, 25-27, 30-31, 34-40; Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 220-269; Tâcîzâde Sâdi Çelebi, *Münşeât* (nşr. Necati Lugal — Adnan Sadık Erzi), İstanbul 1956, s. 1-48; Neşrî, *Cihannümâ*, tür.yer.; İbn İyâs, *Bedâʾiʿu'z-zühûr*, II, 261-272; Keşfî Mehmed Çelebi, *Selimnâme*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2147, vr. 206a-b; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, VII. Defter, s. 178, 516; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 250-251, 270-271, 290-368; *Vekâyi-i Sultan Bâyezid ve Selim Han*, TSMK, nr. 1416; Antonio Menovino, *Della Vita et Legge Turchesca*, Venetia 1560, vr. 17a-65a; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, I, 460-463, 529, 537-538; II, 2-221; Kınalızâde, *Tezkire*, s. 78-83; Hezârfen Hüseyin, *Tenkîhü't-tevârîh*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4301, vr. 110b; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 140; Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 17, 182, 211, 303, 307, 311-313, 330; Angiolello, *Historia Turchesca (1300-1514)*, Bucarest 1909, tür.yer.; Karaçelebizâde Abdülaziz, *Ravzâtü'l-ebrâr*, Bulak 1248, s. 372, 377, 387, 398; *Relazione di Andrea Giritti. oradore Straordinario per la Republica di Venezia al Sultano Bayezid II*, Frienze 1854, s. 19-24, 27-29; Hammer (Atâ Bey), III, 34-35, 124, 126, 257-264; IV, 3-94; Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen reiches in Europa*, Gotha 1855, II, 491; L. Thuasne, *Djem Sultan fils de Mahommed II. frère de Bayezid II (1459-1485) d'après les documents originaux en grande partie inédits*, Paris 1892, s. 156, 261, 269, 273; T. S. Cantacasın, *Petit traicté de l'origine des Turcaz* (nşr. C. Schefer), Paris 1896, s. 326 vd.; *Amasya Tarihi*, III, 222-234, 236-237, 242, 256, 259-260, 262; İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul 1951; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 41; a.mlf., "Karvin Mathias'ın Bayezid II'e Mektupları, Tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *TTK Belleten*, XII/87 (1958), s. 369-390; a.mlf., "Un registre de dépenses de Bayezid II durant la campagne de Lepante de 1499", *Turcica*, V, Paris 1975, s. 80-93; Hilmi Yücebaş, *Şair Padişahlar*, İstanbul 1960, s. 55; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 161-186; a.mlf., "Cem Sultana Dair Beş Orijinal Vesika", *TTK Belleten*, XXIV/95 (1960), s. 457-483; a.mlf., "Otoranto'nun Zaptından Sonra Napoli Kralı İle Olan Dostluk Görüşmeleri", *a.e.*, XXV/100 (1961), s. 595-608; a.mlf., "Fatih Sultan Mehmed'in Vefatı Üzerine Vezir İshak Paşa'nın İkinci Bayezid'i Saltanata Davet Arîzası", *a.e.*, XXV/97 (1961), s. 75-77; a.mlf., "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?", *a.e.*, XXIX/115 (1965), s. 491-497; a.mlf., "Bayezid II", *İA*, II, 392-398; Selahaddin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966; J. Lefort, *Documents Grecs dans les archives de Topkapı Sarayı: Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca Belgeleri* (trc. Hatice Gonnet), Ankara 1981, s. 145-198; Ç. Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *TD*, VI/9 (1954), s. 53-90; VI/10 (1954), s. 117-143; a.mlf., "Bayazıt II. in Âilesi", *a.e.*, X/14 (1959), s. 105-124; Victor F. Denaro, "The Hand of John the Babtist", *Revue de l'ordre Souverain militaire de Malte*, XVI/1 (1955), s. 33-38; Şehabeddin Tekindağ, "Bayezid II'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *TD*, X/14 (1959), s. 85-96; a.mlf., "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfûz Mücadelesi: İlk Osmanlı-Memlûklu Savaşları (1485-1491)", *TTK Belleten*, XXXI/123 (1967), s. 345-373; a.mlf., "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/3 (1967), s. 34-39; I/4 (1968), s. 54-59; a.mlf., "Beyazid'in Ölümü Meselesi", *TD*, XXIV (1970), s. 1-16; Irene Melikoff, "Bayezid II et Venisel", *Turcica*, I (1959), s. 123-149; Helene Ahrweiler, "Une lettre en grec du Sultan Bayezid II, (1481-1512)", *a.e.*, s. 150-160; Semavi Eyice, "II. Bayezid Devrinde Davet Edilen Batılılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 19 (1969), s. 23-30; J. L. Bacqué-Grammont, "Une lettre du prince Ottoman Bayezid b. Mehmed Sur Les affaires d'Iran en 1480", *SIr.*, II/2 (1973), s. 213-234; İsmail E. Erünsal, "II. Bayezid Devrine Ait Bir İnamat Defteri", *TED*, X-XI (1981), s. 303-341; V. J. Parry, "Bāyazīd II", *EI²* (İng.), I, 1119-1121.

ŞERAFETTİN TURAN

II. Bayezid divanının ilk iki sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 274)

MAHMUD II

(ö. 1255/1839)

Osmanlı padişahı (1808-1839).

13 Ramazan 1199'da (20 Temmuz 1785) doğdu. I. Abdülhamid'in oğludur. Annesi Nakşidil Sultan'ın Fransız asıllı olduğu iddiası doğru değildir. Adlî mahlası doğumuyla birlikte verilmiştir. Ayrıca "büyük" sıfatıyla da anılır. Amcası III. Selim'in tahttan indirilmesi (29 Mayıs 1807), ağabeyi IV. Mustafa'nın cülûsu ve bunun da Alemdar Mustafa Paşa tarafından hal'i üzerine 4 Cemâziyelâhir 1223'te (28 Temmuz 1808) padişah oldu. III. Selim'in katli sırasında ölümden dönmüş olarak darbeler ve karşı darbelerle başlayan saltanatı

Sultan II. Mahmud (*Silsilenâme-i Osmâniyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 9366, vr. 32ª)

aynı yoğunlukta devam etti. Yeniçeri isyanları, merkezî idareyi zaafa uğratan zorba idareciler ve âyanların te'dibi, Sırp ve Yunan milliyetçi ayaklanmaları, İran ve Rus savaşları ve özellikle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı devrini tamamen işgal eden önemli gelişmeler arasındadır. Bütün bunların içinde devletin yeniden yapılanmasıyla ilgili hayatî önem ve zaruret arzeden köklü ıslahatların sürdürülmesi saltanat döneminin belirgin özelliğini oluşturur.

Saltanatının Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar (1826) geçen ilk devresi bu ocağın adını öne çıkartmış olarak bütünleşen, menfaatini geleneksel düzenin korunmasında gören, ağırlıklı olarak askerî ve ilmiye sınıfı tarafından temsil edilen, Anadolu ve Rumeli'deki âyanlar tarafından desteklenen ıslahat karşıtı cephenin tahakkümü altında geçti. Alemdar Mustafa Paşa'nın dört ay kadar süren sadâretinde meydana getirilen sened-i ittifak âyanlık kurumunu meşrulaştırmayı amaçlamakla beraber bu girişim, merkezî hükümet karşısında âyanların yekpâre bir cephe teşkil etmeleri aşamasına gelememiş olduğundan sonuçsuz kaldı. Bunlara karşı girişilen uzun soluklu mücadele, giderek Tepedelenli Ali Paşa gibi güçlü âyanların da ortadan kaldırılması aşamasına ulaştı ve 1832 yılına gelindiğinde devletin Avrupa ve Anadolu yakası bunlardan büyük ölçüde temizlendi.

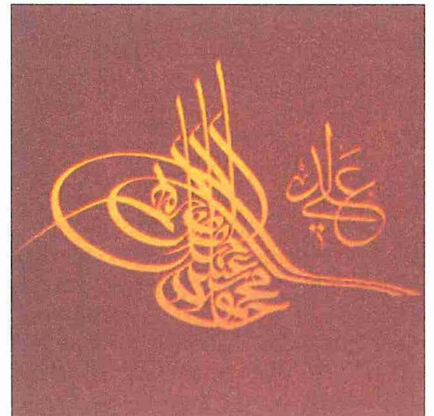
İç ve Dış Gelişmeler. II. Mahmud tahta çıktığında Avrupa'da Fransa'ya karşı verilen mücadele devam etmekteydi ve Osmanlı Devleti, Fransa yanlısı siyasete dönülmek zorunda kalınmış olmasından ötürü Rusya ve İngiltere ile savaş halindeydi (1806). İngiltere ile savaş Kal'a-i Sultâniyye Antlaşması'yla (9 Ocak 1809) sona ermiş olmakla birlikte Rus savaşı Bükreş Antlaşması'na kadar devam etti (28 Mayıs 1812). Bu barışla Besarabya'nın kaybı söz konusu olmuş, Ruslar'a önemli bazı haklar tanınmış, Memleketeyn tahliye edilmiş, Kafkaslar'daki Rus ilerlemesi tanınmış ve özellikle Sırplar'a özerklik verilmesi kaçınılmaz olmuştu. Bununla beraber Napolyon'un Moskova seferine çıkması (1812), Avrupa'daki nihaî hesaplaşma ve Viyana Kongresi'yle başlayan yeniden yapılanmanın getirdiği meşguliyet, bu antlaşmanın Sırplar'la ilgili maddelerinin bir süre için uygulanmasının askıya alınmasına imkân verdi. Ancak Rusya'nın daha sonra bu meseleyi tekrar gündeme getirmesi Sırplar'a fiilen özerklik verilmesini zaruri kıldı (1817).

1821'de başlayan Rum isyanı kısa zamanda bastırılamamış olmasından ötürü devletler arası bir mesele haline geldi. İsyan Avrupa'da Türk aleyhtarlığını aşırı derecede körükledi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetlerinin başarılı harekâtı ve isyanın bastırılması aşamasına gelinmesi dış müdahaleyi hızlandırdı. Navarin'de demir atmış olan Osmanlı-Mısır donanması âni bir baskınla yakıldı (20 Ekim 1827), Fransızlar Mora'ya asker çıkardı. Akkirman Antlaşması'yla (7 Ekim 1826) iki devlet arasında sürüncemede kalan meseleleri kendi isteği doğrultusunda çözmüş ve önemli haklar elde etmiş olmasına rağmen Rusya, Rum meselesini bahane ederek savaş açtı. Rus kuvvetleri Edirne'ye kadar geldi ve burada yapılan barış neticesinde (14 Ağustos 1829) Mora'yı ve bazı adaları içine alan Atina merkezli küçük bir Yunan devletinin kurulmasının yolu açıldı. Bu krizde II. Mahmud sert ve kararlı bir tutum sergilemiş, büyük devletlerin, Mora'daki bütün müslümanları katlederek soy kırımına uğratmış olan Rumlar lehinde yapmış oldukları müdahaleleri son ana kadar kabul etmeye yanaşmamıştır.

Sırbistan'ın özerkliğe kavuşmasından sonra bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulması, Balkanlar'daki diğer hıristiyan halklar üzerinde örnek alınacak bir etki oluşturdu ve yükselmekte olan milliyetçilik akımlarına hız kazandırdı. Ayaklanma metbû devletle çatışmalara girişme, Avrupa'nın hıristiyan dayanışmasını tahrik ederek müslüman-Türkler'e karşı duyulan ön yargıları devreye sokma ve büyük devletlerin müdahalesiyle bağımsızlığa erişme, ileriki yıllarda takip edilecek başarı vaad eden bir yol olarak ortaya çıktı. 1830'da Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali ise dağılma ve parçalanmanın sömürgeci-emperyalist cepheden gelen tehlikesini gözler önüne serdi.

II. Mahmud'un Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile giriştiği mücadele, parçalanma tehdidinin doğudan ve bir müslüman güç tarafından gelmesi açısından ayrı bir önem arzeder ve yalnızca saltanatını sarsmakla kalmaz, bir hânedan değişikliği tehlikesini de ciddi olarak gündeme getirir. Mücadelenin Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açması Mısır meselesiyle birlikte Boğazlar meselesinin de ortaya çıkmasına sebep oldu. Mısır kuvvetlerinin muzaffer bir şekilde Konya'ya kadar ilerlemesi, burada yapılan savaşta Sadrazam Reşid Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunu yenmesi (21 Aralık 1832) ve sadrazamı esir almış olarak Kütahya'ya kadar gelmesi (2 Şubat 1833) II. Mahmud'un karşılaştığı en büyük tehlikelerden birini teşkil etti. Osmanlı Devleti'nin Mehmed Ali'nin eline geçebileceği ve devletin Mısır'daki reformlar doğrultusunda yeniden yapılanarak kuvvetlenebileceği ihtimalinden hareketle, zayıf bir komşunun varlığını muhafaza etmeyi kendi çıkarları açısından daha hayırlı gören Rusya'nın yardıma koşması için özel bir davette bulunulmasına pek fazla gerek kalmadı; Rus kara ve deniz kuvvetleri Beykoz'a geldi (Şubat 1833). Neticede Kütahya'da varılan uzlaşmayla II. Mahmud, 1516 ve 1517 fetihleriyle elde edilmiş toprakları Mehmed Ali idaresine bırakmak zorunda kaldı. Rusya ile de Hünkâr İskelesi'nde bir ittifak antlaşması akdederek (8 Temmuz 1833) bu devlete Boğazlar üzerinde önemli haklar ve diğer Avrupa devletleri karşısında üstünlük tanıdı. Rusya'nın işe karışmasıyla bir Avrupa meselesi haline gelen Mısır krizinin birinci safhası böylece kapanırken Boğazlar'daki Rus üstünlüğü Avrupa'da infiale yol açtı. Münchengrätz'de bir araya gelen (Eylül 1833) Avusturya ve Rus hükümdarlarının, ileride meydana gelecek yeni bir mücadelede Mehmed Ali'nin tekrar muzaffer olması ihtimalinden hareketle onun Anadolu'yu da elde ederek Osmanlı tahtına geçmesi, ancak hâkimiyetini Avrupa'daki topraklara teşmil etmesine izin verilmemesi ve burada müstakil hıristiyan devletler kurulması hususunda mutâbık kalmış olmaları, gelişmelerin II. Mahmud için arzettiği tehlike boyutunu gözler önüne serer.

Sultan II. Mahmud'un tuğrası

Her iki tarafın giriştiği uzun hazırlıklardan sonra 24 Haziran 1839'da Nizip'te meydana gelen son hesaplaşma Osmanlı kuvvetlerinin tekrar yenilmesiyle sonuçlandı ve Anadolu kapıları Mısır kuvvetlerine yeniden açıldı. Mısır ve buna bağlı olarak Boğazlar meselesi, bu defa baştan beri her yönüyle Fransa tarafından desteklenmekte olan Mehmed Ali'ye karşı Osmanlı Devleti'yle dayanışma içine girecek olan İngiltere'nin silâhlı müdahalesi sayesinde halledildi. Mehmed Ali sıkı şartlara bağlandı ve verasetle Mısır valiliğini elde etmiş olmakla yetinmek zorunda bırakıldı (1840). Boğazlar meselesi devletlerarası bir konuma sokulmuş olarak çözüme kavuşturuldu (1841).

Islahatlar. İç ve dış tehditler girişilen ıslahatlar için önemli bir tahrik unsuru olmuştur. Dönemin çağdaş devletleri için kaçınılmaz bir zaruret olan merkezî idarenin üstün otoritesinin sağlanması hususu, memleket içindeki çeşitli isimlerle anılan zorba idarecilerin ortadan kaldırılması mücadelesini gerekli kıldı. Mehmed Ali örneği bu girişimin başarısız kalan tek istisnası olmakla beraber II. Mahmud, kendinden önceki dönemlerde olmayacak derecelerde Osmanlı toprakları üzerinde merkezî otoritenin ağırlığını hissettirmeyi başardı. Avrupaî anlamda çağdaş bir devlet yapısını meydana getirmekle ilgili olarak girişilen ıslahatların dönüm noktasını, geleneksel yapının taraftarlığının ve yenilenmenin karşısında olmanın genel simgesi haline gelmiş olan yeniçerilik zihniyetinin ve bunun müşahhas varlığını teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması oluşturdu. Tahta çıktığı andan itibaren düşündüğü bu konuyu II. Mahmud, ince hesapların yapılmasını ve dengelerin gözetilmesini gerektiren hassas bir mesele olarak ele aldı. III. Selim dönemi gelişmelerinden gerekli dersleri çıkarmış, özellikle asker ve ulemâ ittifakının bertaraf edilmesini hedefleyen tedbirleri almış olarak faaliyete geçti. Önde gelen ulemâ ıslahatın gerekliliğine inandırıldı. Başta şeyhülislâmlık makamı olmak üzere bu inanış içinde olanları çevresinde topladı, daha alt düzeydeki ulemânın taltifine ve hoş tutulmasına çalıştı, böylece bu önemli kesim kontrol altına alınmış oldu. Matbaada basılan kitapların sözlüklerden, Arapça dil bilgisinden, dinî eserlerden, dönemin önemli ve İslâmî safiyete dönüş ve her türlü kötü uygulamanın karşısında olarak âdil bir sistem söyleminde bulunan ve teceddüt istikametinin etkili bir akımı olan Nakşibendî tarikatıyla ilgili eserlere kadar çeşitlilik arzetmesi II. Mahmud'un amacı açısından dikkat çekicidir (Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane*, s. 256, 258). Ordunun önde gelen makamlarına yaptığı tayinlerde de bu anlamda özen gösterdi ve önlemlerini almış olarak son darbeyi vurmak üzere uygun fırsatın çıkmasını bekledi.

Yunan ayaklanmasının ve bununla bağlantılı olarak dış tehditlerin had safhada olduğu bir sırada Yeniçeri Ocağı'nın imhasına kalkışılmış olması zamansız ve izaha muhtaç bir girişim olarak görünmekle beraber bu karar, II. Mahmud'un gelişmeleri ne kadar iyi takip ettiğinin ve en uygun zamanı ne kadar isabetle seçmiş bulunduğunun bir göstergesidir. Çağdaş usullere göre eğitilmiş nizamlı Mısır kuvvetlerinin her türlü disiplin ve eğitimden yoksun Osmanlı güçlerinin yıllardır bastıramadığı isyanı kısa bir zaman içinde kontrol altına alması, özellikle İstanbul'daki kamuoyu üzerinde önemli bir psikolojik etki yaratmıştı. Eğitimli Mısır kuvvetlerinin başarısı, III. Selim'in itibarını iade ve reformlar konusundaki haklılığını teslim eden bir gelişme olarak algılandı ve tedbirlerini almış olarak bekleyen II. Mahmud böylece senelerdir kolladığı fırsatı yakalamış oldu. Onun, vaktiyle Alemdar Mustafa Paşa zamanında denenen ve yeniçerilerin hışmına uğrayan Sekbân-ı Cedîd uygulaması örneğinde olduğu gibi, yine aynı tepkinin gösterileceğini bile bile Eşkinci Ocağı adı altında çağdaş usullerle eğitilecek yeni bir askerî teşkilât kurma denemesi (29 Mayıs 1826) tasarladığı tuzağın sadece bir parçasını teşkil etti. Hatta bazı tertiplerle, bu arada meselâ eşkinci askerlerinin 11 Haziran'da Avrupa tarzında üniformalar giymiş olarak tâlimlere başlayacaklarının ilânıyla bunları âdeta açıkça ayaklanmaya yöneltti (Rosen, I, 11). İmhalarına yol açacak olan son yeniçeri isyanının (15 Haziran 1826) tesadüfî bir ayaklanma olmadığı ve artık vaktin geldiğine inanan II. Mahmud'un bir eseri olduğuna şüphe yoktur.

Yeniçeri Ocağı'nın ilgası, II. Mahmud devrinin on üç yıl süren son dönemine damgasını vuran reformların önünü açtı. Eskiyi ve yeniyi yan yana yaşatmak zorunda kalan Nizâm-ı Cedîd devri reformlarının aksine bu yeni dönemde eski düzene ve kurumlarına herhangi bir hayat hakkı tanınmadı. Çağdaş bir ordunun teşkili öncelikli bir mesele olarak ele alındı. Ordunun finansmanı özellikle vakıf zenginliklerinin rasyonel bir tarzda kullanımı ile gerçekleştirilmeye çalışıldı ve bu amaçla Evkāf-ı Hümâyun Nezâreti kuruldu (1826), bütün vakıf zenginlikleri bu nezâretin idaresinde toplandı. Böylece mevcut kötü uygulama ve istismara bir son verilmek istendi. II. Mahmud uygulamayı oldukça katı bir şekilde sürdürdü. Birçok caminin el konulmuş olan mevcut vakıf gelirlerine rağmen tamirleri geciktirildi ve hizmetlileri yetersiz maaşlara bağlandı. Yeniçerilik zihniyetini temsil etmelerinden ötürü Bektaşî tarikatının kovuşturulması, özellikle İstanbul'da kadîm olmayan tekkelerinin yıkılması ve önde gelen tarikat mensuplarının idamı veya sürgüne gönderilmesi, mevcut tekkelerin rejimin yanında yer alan Nakşibendî tarikatına devredilmesi gibi sert uygulamalar yanında yeni düzeni desteklemeleri beklentisiyle bazı tarikat şeyhlerine para yardımında bulunuldu (Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar*, s. 39 vd.). Bu anlamda II. Mahmud, kamuoyunu yanına çekmeyi önemseyen bir siyaset takip eden ve bu amaçla basından istifade eden ilk padişah olmuştur. 1831'de İstanbul'da çıkmaya başlayan ve imparatorlukta geçerli diğer başlıca dillerde de nüshalar yayımlayan *Takvîm-i Vekāyi'* gazetesinde reformlarla ilgili haberlere yer verilerek kamu oyunun kazanılmasına çalışıldı. Padişahın kendisini halkla kaynaştıran seyahatlerinin, huzur ve güvenin sağlanmasını temin etmek üzere alınan inzibatî tedbirlerin, yiyecek fiyatlarının sabit tutulması ve belirlenmesiyle ilgili fiyat listelerinin neşrinin veya meselâ cami imamlarına yapılan maaş zammının gazetede duyurulması yanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasındaki haklılığı ve zarureti dile getiren, başta *Üss-i Zafer* olmak üzere *Netîcetü'l-vekāyi'*, *Gülzâr-ı Fütûhât* gibi eserlerin kaleme alınmış olması II. Mahmud'un bu anlamda propaganda amacı taşıyan yaklaşımlarındandır.

Örnek alınan Avrupa'nın dışında kalan başka bir medeniyet ve kültür dünyasına mensup olan milletler gibi -meselâ Büyük Petro devri Rusya'sında olduğu üzere- reformların ilk izlenimde geniş halk kitleleri üzerinde psikolojik etki sağlayan şeklî tedbirlere II. Mahmud da başvurdu. Kendisinin kılık kıyafetle ilgili düzenlemeleri bu anlamdadır. Etek ve sakal boyutlarını belirleyen ve şehirlerin giriş kapılarına, talep edilen ölçüleri gösteren sûretler asmış olarak uygulamayı kapılarda beklemekte olan makasçılara havale eden Petro örneğinde olmasa bile, bıyıkların

uzunluğunun kaş genişliğini aşmaması ve sakalların çeneden aşağıya ancak iki parmak kadar sarkması gerektiği tesbit edildi. Din âlimi ve din görevlileri özel kıyafetlerini muhafaza etmekle beraber devlet hizmetinde yer alacak mülkî idare elemanları için Avrupaî bir kıyafet olarak ceket ve pantolon öngörüldü ve fes giyilmesi kabul edilerek geleneksel kıyafetlerden vazgeçildi. Askerler için benimsenen ve III. Selim zamanından beri bilinen üniformanın kabulünün ise müslüman Mısır'daki uygulamanın da gösterdiği gibi askerî anlamda görülen çağdaş hizmet ve alınan silâhlı eğitimle ilgili teknik bir zorunluluk olduğu açıktır. Çağdaş eğitimin ve savaşların eski geleneksel kıyafetler içinde yapılması söz konusu olamayacağı gibi, yeni orduların haberleşme ve savaş taktik ve hilelerinin uyarma vasıtası olan trampet ve borazanın da yerleşmesi kaçınılmaz olduğundan (Beydilli, *İlmî Araştırmalar*, sy. 8 [1999], s. 36) eski dönemi hatırlatması sakıncası yanında mehterhâneye bu bağlamda da artık yer kalmamıştı. Böylece bu müessese ortadan kaldırıldı. Bâbıâli mehterhanları odacı, mehterbaşı başodacı yapılarak bunların mağdur olmaları önlendi. Avrupaî kıyafeti içinde Rus çarından, Avusturya imparatoru veya Prusya kralından görünüş itibariyle başındaki fes istisna edilirse artık hiçbir farkı kalmayan, resimlerini devlet dairelerine, yurt dışındaki elçiliklerine astıran ve mehter müziği yerine acemice çalınan opera parçalarının bozuk tonlarıyla cuma selâmlıklarında dehşet saçan II. Mahmud'a Petro'ya "deli" diyen halkı gibi "gâvur padişah" denilmiş olması, milletlerin mukadderatını değiştiren büyük mücedditlerin ortak kaderi olsa gerektir.

II. Mahmud'un eski Türk süvariliğini zayıflattığı, bu bağlamda Türk eyerlerini ortadan kaldırarak yerlerine İngiliz tarzında düz Avrupa eyerlerini aldığı ve Türk süvarilerinin bunların üstünde eski maharetlerini gösteremedikleriyle ilgili tenkitler ise anlamsızdır. Avrupa süvari birliklerinin örnek alınması, bunların eğitimleri ve uzun çizmeli donanımlarına uygun sarkık üzengileri ve düz eyerlerinin, dolayısıyla eğri Türk kılıçları yerine düz ve uzun Avrupa kılıçlarının kabulü söz konusu olduğundan bu yönde yapılan eleştiriler (Slade, II, 210-211), işin teknik zaruretini kavramaktan uzak yüzeysel gözlemlerin ve duygusal yaklaşımların bir sonucudur.

II. Mahmud, saray ve hükümet teşkilât ve teşrifat usullerinde de önemli değişiklikler yapmıştır. Uzun zamandır sürekli oturulmayan Topkapı Sarayı'ndaki vazifeliler dağıtıldı. Eski teşrifat büyük ölçüde terkedildi. Padişah ağırlıklı olarak Beşiktaş'taki ahşap sahilsarayda kaldı. Gözlemcilerin tesbitleri doğrultusunda buradaki teşrifat ve gündelik hayatı sade ve gösterişten uzaktı. Burada huzura alınan Moltke veya Beylerbeyi sahilsarayında huzura çıkan Mülbach gibi Prusya zâbitlerinin ifadesiyle Hamburglu zengin bir tâcirin mâlikânesi buralardan daha gösterişli bir şekilde döşenmişti. Bu ise Ruslar'ın Edirne'ye kadar ilerleyecekleri 1828-1829 savaşı esnasında, bir yıldan fazla bir zaman için sade bir albay rütbesini almış olarak askerî üniformasıyla Râmi Kışlası'nda yatıp kalkan II. Mahmud'un sağlam ve sert karakterine uygun bir yaşam biçimiydi.

Hükümet işlerinin yeniden düzenlenmesi ve merkezîleşmenin ihtiyaçları için yeni idarî organlar ihdas edildi. Divan işlevini kaybetmiş olduğundan bağımsız iş görebilecek nâzırlıkların kurulması ve birtakım meclislerin oluşturulması gereği ortaya çıktı. II. Mahmud, Avrupa kabine usulüne yaklaşacak bir sistemi denedi. Hariciye, Dahiliye, Maliye, Evkaf nezâretleri ve nâzırlıkları gibi yeni isimleriyle mülkî idareyi çağdaş bir işleve büründürdü. Nâzırlardan birinin başvekil unvanıyla hükümet işlerini organize etmesiyle sadrazamlık makamı devrinin sonunda bir süre için tarihe karıştı (1838). Dağılan divan ve mutlak salâhiyeti haiz sadrazamlık makamının giderek ikinci plana atılması II. Mahmud'un reformları bizzat takip etmek istemesindeki azmini ifade eder. Bu anlamda reformların icrasını genelde Nizâm-ı Cedîd ricâline havale etmiş olan amcasının hatasını tekrarlamamış olduğu açıktır. Üyeleri mülkî ve askerî ricâl ve ulemânın önde gelenlerinden oluşan çeşitli meclisler (Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbıâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Meclis-i Has, Meclis-i Vükelâ, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye), matbuat, takvimhâne, karantina, posta gibi nâzırlıklar (müdürlükler), örneklemesi Avrupa'da olan ve gittikçe yoğunlaşan devlet işlerinin üstesinden gelinmesinin çağdaş bir çaresinden başka bir şey olmayan, ancak II. Mahmud devri uygulamalarına has kurumlardır.

Eğitim, bilhassa çağdaş devlete hizmet verebilecek düzeyde eğitilmiş insan kaynağındaki zafiyet, II. Mahmud'un eksikliğini en fazla duyduğu ve âcilen gidermeye çalıştığı bir konu olmuştur. 1821 Rum isyanında idam edilen veya görevlerine son verilen Dîvân-ı Hümâyun ve donanmadaki Rum tercümanların yerine müslümanlardan lisan bilenlerin tedarikinde yaşanan zorluk, XIX. yüzyılın ilk çeyreği sonunda üç kıtada hâlâ geniş toprakları bulunan bir imparatorluk için fevkalâde acı bir tecrübe olmuş olmalıdır. II. Mahmud dönemin hâkim dili olan Fransızca'nın öğrenilmesini Mustafa Reşid Paşa örneğinde olduğu gibi bizzat teşvik etti ve bunun için Bâbıâli'de bir tercüme odası açtırdı. Yurt dışına ilk defa olmak üzere öğrenci gönderdi ve bunların içinde yabancı dili ilerletenleri takip ederek ödüllendirdi. Kendisi yabancı dil bilmemekle beraber bu eksikliğin çocuklarında devam etmesini istemediği kesindir. Mühendishâne, Harbiye ve yeni açılan Tıphâne gibi kurumlarda Fransızca eğitim dili olarak ağırlık kazandı. 1820'lerden itibaren ihmal edilmiş olarak gayri müslim kâtipler elinde muattal kalan yurt dışındaki elçilikler yeniden işlerlik kazandı ve müslüman elçiler tayiniyle dil öğrenmek üzere gençlerin yetişmesine vesile olundu. Yabancı dil bilenlere karşı duyduğu hayranlığına, huzurunda imparatorun itimatnâmesini takdim ederek (15 Ekim 1822) güzel bir Türkçe ile nutkunu irat eden Avusturya elçisi Baron von Ottenfels'ten bunu özellikle rica etmiş olması ve protokol dışına çıkarak onunla Türkçe konuşması bir delildir (Krauter, s. 88-89). 1838'de rüşdiye mekteplerinin açılması planlandıysa da hayata geçirilemedi. Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye adlarıyla açılan iki okul genelde memur ihtiyacını karşılayacak eğitim kurumları olarak düşünüldü, ancak geleneksel ders programlarıyla fazla başarı kaydetmeleri mümkün olmadı.

II. Mahmud mülkî idarede hizmet vermekte olan memurların yeni bir düzene sokulmasını, hiyerarşik yapılarının, haiz oldukları rütbe ve kademelerinin belirlenmesini sağladı; kötü bir uygulama olarak eskiden beri şikâyet konusu olan müsâdere usulünü kaldırdı. Müsâderât ve Mahlûlât kalemlerinin kapatılması, sürülmüş veya idam edilmiş kimselerin mallarına el konulması uygulamasından vazgeçildiğinin ilânı, hazinenin aleyhine olmakla beraber devlet hizmetlerinin hayat ve mal güvenliği içinde görülebilme ümidini vermesi bakımından faydalı bir girişim olmuştur. Uzun zamandan beri çökmüş olan timar sisteminin kaldırılması (1831) ve ilgililerin maaşa bağlanması, giderek sistemin değişmesine yol açacak olan

önemli ve yeni kurulan askerî düzen için de gerekli bir düzenlemedir.

II. Mahmud, müslüman ve gayri müslim farkı gözetmeden bütün halkın kucaklanması ve devlete ısındırılmasını özellikle Ruslar'ın Edirne'ye, Mısır kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar geldikleri son savaşların ortaya çıkardığı gerçekler karşısında hayatî bir zorunluluk olarak görmüştür. Balkanlar'ı geçen Ruslar'ın Bulgar halkı ve işgal ettikleri Doğu Anadolu'daki Ermeniler üzerindeki etkileri, bu savaşta ayrıca İstanbul halkının gayretsizliğini bizzat gözlemleyen ve şikâyetini dile getiren padişah için önemli bir uyarı oldu. Ancak kendisini endişeye düşüren ve yaralayan daha önemli bir gelişme, Mısır kuvvetlerinin Anadolu'daki ilerleyişine müslüman halkın gösterdiği sıcak yaklaşım olmuştur. İdarenin süratle iyileştirilmesi, halkın hoşnutsuzluğunun giderilmesinin çarelerine bakılması ve özellikle gayri müslimlerin devlete ısındırılması üzerinde hassasiyetle durmak zorunda kaldı. Aksaklıkların "ehl-i ırzın kendi kazanlarını kapılarının önüne koymaları" halinde giderileceği, dolayısıyla halkı da inisiyatif almaya davet eden sözleri, müslüman ve gayri müslim halk arasında bir hükümdar olarak fark gözetmediğini ifade etmesi bu anlamdadır. II. Mahmud, daha önceki devirlerde görülmeyen bir yoğunlukta sayıları binlerle ifade edilecek derecede kilisenin tamir edilmesine izin verdi. Ortaya çıkan Katolik Ermeniler'in müstakil bir cemaat olarak resmen tanınmasını (1830) ve bunlar için yeni kiliseler inşa edilmesini sağladı. Son savaşta Ruslar'la iş birliği içine giren Ermeni ve Bulgarlar'a karşı bağışlayıcı bir tutum sergiledi. Malî imkânlar ölçüsünde cami ve tekkelerin tamirine el attı. Uzun yıllardan beri ihmal edilmiş devlet binalarının onarımına, Rusya'ya ödenen ve devletin bir yıllık toplam gelirlerinin çok üstünde olan (400 milyon kuruş) ağır savaş tazminatının ve karşılanmasında zorluk

Sultan II. Mahmud'un sülüs hattıyla bir levhası (Bursa Ulucamii)

çekilen devlet giderlerinin el verdiği derecede özen gösterdi. Ancak malî sahadaki zafiyet II. Mahmud devrinin en zayıf tarafıdır. Ağır bir hayat pahalılığı ve paranın değerindeki sürekli düşüş döneminin belirgin özelliğini teşkil etmiştir. Bilhassa ödeme birimi olan kuruşun gümüş içeriğinin on defa yapılan devalüasyon sonucunda % 80 oranlarında azalmış olması (Pamuk, s. 210 vd.), küçük maaşlarla yetinmek zorunda kalan kesimleri büyük bir sıkıntı içine düşürmüştür.

Kişiliği, Hastalığı ve Ölümü. II. Mahmud'un klasik eğitimi dışında devlet bilgisini ve reform zaruretini, rahat bir şehzadelik dönemi geçirmesini de sağlayan amcası III. Selim'den aldığı kabul edilir. Mûsiki ve hat sanatıyla ilgilenmiştir. Kendi eliyle yazdığı bir levha babası I. Abdülhamid'in türbesinde asılıdır. Onu görenler sağlam yapılı ve ilk dikkati çeken tarafının karşısındakini dikkatle inceleyen, uzun kirpiklerin çevrelediği iri siyah gözleriyle küçük ve zarif elleri olduğunu belirtirler.

Torunu II. Abdülhamid'de de gözlenen mevrus bir hususiyet olarak en küçük ayrıntıya kadar devlet işlerini bizzat takip eder. Siyasî belgeler ve yazışma evrakının anlaşılır dili ve yalın ifadesi üzerinde özellikle durur. Bâbıâli'ye verilen notaların yapılan tercümelerini anlatım ve satır aralarında gizlenen mânalar yönünden incelemeye tâbi tutar, diplomatik ifade yeteneğini geliştirmeye çalışır ve yabancı devletlere verilecek bazı önemli resmî belgeleri bizzat kaleme alır (Münch, s. 220). Güzel ifade ve yazma (selîka) konusundaki hassasiyetinin, kendisine takdim edilmek üzere hazırlanan evrakı kaleme alan genç Mustafa Reşid'i keşfetmesinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Kendisi ve yaptıkları hakkında yabancı basında çıkanları takip eder, bunlardan istifade etmeye çalışır; özellikle Mehmed Ali Paşa'nın bol para sarfederk basın yoluyla oluşturduğu karşı propagandasına aynı silâhı kullanıp cevap vermeye çalışır. Bu anlamda yabancı basını takip edecek bir kalem oluşturan babasının yolunu izler; ancak basını ve kamuoyunu siyasî bir unsur olarak görmesi ve önemsemesi açısından kendinden önceki hükümdarların çok üstünde bilinçli bir yer işgal eder. II. Abdülhamid'in de bu konuda büyük ölçüde dedesini örnek aldığı açıktır.

Dirayetli, azimli ve çalışkandır; henüz daha ölümden yeni dönmüş olarak Alemdar Mustafa Paşa'ya ilk emirlerini verdiği andaki davranışından da anlaşılacağı üzere gayet soğukkanlıdır. Şahsî kızgınlıklarını affedecek kadar âlicenap olmakla beraber devlete karşı işlenen suçları asla bağışlamaz. İleride fırsat çıktığında ortadan kaldırmak üzere bu gibiler için ilk günden itibaren bir liste tutmuş olması ve bunu zamanı gelince çıkarıp kullanması (Rosen, I, 19) bunun bir göstergesidir. Hâfızası, birkaç ay önce okuduğu telhislerdeki olayı ve bununla ilgili adı geçen şahısları daha sonra hatırlayacak kadar kuvvetliydi (Beydilli, *II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati*, s. 6).

Saltanatı boyunca devletin ayakta kalması mücadelesi veren ve son on üç yıllık dönemini ağır iç ve dış meselelere rağmen yoğun reformlarla geçiren II. Mahmud, devleti ihya etmek üzere yüzyılda bir gelen bir "müceddit" olarak (ashâb-ı mie) tebcil edilmiş (Şirvanlı Fâtih Efendi, s. XLI) ve halk arasında velâyetine dair söylentiler çıkmıştır (Câbî Ömer Efendi, I, 604-605). "Gāile-i saltanattan usandım" diyecek kadar yoğun bir mücadeleyle geçen ömrü ve bunun neticesi olarak son yıllarda aşırı derecede kullanmaya başladığı içki kendisini kısa zamanda ölümcül sağlık sorunlarıyla karşı karşıya bırakmıştır (Akyıldız, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 4 [2001], s. 52 vd.). Duyulmaması için saklanan ve yerli doktorların tedavisine bırakılan hastalığına baştan itibaren isabetli bir teşhis konulamadığı ve Avrupa'dan getirtilen doktorların müdahalesinin geç kaldığı anlaşılır. Durumunun ağırlaşması üzerine hava değişimi için Çamlıca'daki sayfiyeye nakledilmiş, kamuoyu ise sıhhatinin iyi olduğu haberleriyle oyalanmıştır. 26 Haziran'da, yanında bulunan oğlu Abdülmecid ve o sırada otuz dört yaşında olan eşi Bezmiâlem Sultan, damadı Halil Paşa ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye reisi Hüsrev Paşa ile vedalaştıktan ve oğluna devlet işleri ve reformların takibiyle ilgili vasiyette bulunduktan sonra ağırlaşmış ve 28 Haziran'da vefat etmiştir (Münch, s. 215). Ölümü yeniçerilik zihniyetinin harekete geçebileceği, huzursuzluk ve hatta ayaklanmalara yol açabileceği endişesiyle şehirde askerî ve inzibatî tedbirler alınması için 30 Haziran'a kadar gizlenmiştir. 1 Temmuz'da cenazesi Topkapı Sarayı'na getirilmiştir. İkindi vakti yapılan cenaze merasimi endişelerin ne kadar yersiz olduğunu gözler önüne sermiştir. Resmî merasim, müslüman ve gayri müslim geniş halk kitlelerinin katıldığı bir cenaze alayına dönüşmüştür (Akyıldız, *Türk Kültürü*

İncelemeleri Dergisi, sy. 4 [2001], s. 69-70). Vasiyeti üzerine bugün Türbe diye bilinen ve önünden geçen yola hâtırasını taciz edecek bir duyarsızlıkla Yeniçeriler caddesi adı verilmiş olan mahalde medfundur. II. Mahmud'un bilinen zevcelerinin sayısı on yedidir. Otuz altı çocuğu olmuşsa da bunların büyük kısmını küçük yaşlarda kaybetmiştir. Öldüğünde geride ikisi erkek (Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz), dördü kız (Sâliha, Atıyye, Hatice, Âdile) olmak üzere altı çocuk bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâsıf, *Târih* (İlgürel), s. 279-280; Şirvanlı Fâtih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât* (haz. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul 2001; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmazer), İstanbul 2000, tür.yer.; Hızır İlyas, *Letaif-i Enderun: Enderun Tarihi, 1812-1830* (haz. Cahit Kayra), İstanbul 1987, tür.yer.; Câbî Ömer Efendi, *Târih* (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, I, tür.yer.; Slade, *Record of Travels in Turkey ... in the Years 1829, 1830 and 1831*, London 1832, II, 210-211; E. Münch, *Mahmud II. Padischah der Osmanen. Sein Leben, seine Regierung und seine Reformen, nebst Blicken auf die nächste Gegenwart und die Zukunft des türkischen Reiches*, Stuttgart 1839, tür.yer.; H. von Moltke, *Türkiye Mektupları* (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s. 277-285; G. Rosen, *Geschichte der Türkei. Von dem Seige der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat vom Jahre 1856*, Leipzig 1866, I, tür.yer.; J. M. Bastelberger, *Die militärischen Reformen unter Mahmud II, dem Retter des osmanischen Reiches*, Gotha 1874, tür.yer.; Cevdet, *Târih*, VIII-XII, tür.yer.; Lutfî, *Târih* (haz. Ahmet Hezarfen), İstanbul 1999, I-VIII, tür.yer.; Ed. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Reşâd), İstanbul 1328, tür.yer.; E. Molden, *Die Orientpolitik Metternichs (1829-1833)*, Wien-Leipzig 1913, tür.yer.; J. Krauter, *Franz Freiherr von Ottenfels. Beiträge zur Politik Metternichs im griechischen Freiheitskämpfe 1822-1832*, Salzburg 1913, s. 88-89; Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947, tür.yer.; Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul 1957, tür.yer.; Cevat Eren, *II. Mahmud Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, tür.yer.; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, tür.yer.; C. V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton 1980, s. 112 vd.; M. Ursinus, *Regionale Reformen im Osmanischen Reich am Vorabend der Tanzimat*, Berlin 1982, tür.yer.; R. Wagner, *Moltke und Mülbach zusammen unter dem Halbmond (1827-1839)*, Berlin 1893, tür.yer.; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, tür.yer.; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kıratlı), Ankara 1988, tür.yer.; Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara 1988, tür.yer.; a.mlf., *II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830)*, Harvard 1995, tür.yer.; a.mlf., *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul 1995, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 39 vd.; a.mlf., "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", *İlmî Araştırmalar*, sy. 8, İstanbul 1999, s. 25-64; Uğur Derman, "II. Mahmud'un Hattatlığı", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildirileri*, İstanbul 1990, s. 37-48; Mehmet İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", *a.e.*, s. 49-57; Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi", *a.e.*, s. 59-80; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfûs Tahrirleri", *a.e.*, s. 81-106; Uriel Heyd, "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II", *The Modern Middle East: A Reader*, London 1993, s. 29-59; Ufuk Gürsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, İstanbul 1993, tür.yer.; Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati. Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri*, İstanbul 1994; Mehmet İlkin Erkutun, *Mevridü'l-uhûd. 1812 Bükreş Antlaşması ile İlgili Galib Paşa Evrakı* (yüksek lisans tezi, 1997), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Muhammed Hanefi Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841). The Expansionist Policy of Mehmed Ali Paşa in Syria and Asia Minor and the Reaction of the Sublime Porte*, İstanbul 1998, tür.yer.; a.mlf., "Mehmed Ali Paşa'nın Suriye Seferi Öncesi Bu Bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Plânını Oluşturan Unsurlar", *TED*, XV (1997), s. 457-475; a.mlf., "1833 Kütahya Antlaşması'nın Yeni Bir Değerlendirmesi", *Osm.Ar.*, XVII (1997), s. 265-287; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 210 vd.; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 12 vd.; Musa Çadırcı, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *DTCFD*, III-IV/28 (1970), s. 287-296; A. Levy, "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", *Asian and African Studies*, VII, Jerusalem 1971, s. 13-39; a.mlf., "Mahmud II", *EI²* (İng.), VI, 58-61; Mübahat Kütükoğlu, "II. Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asâkir-i Mansure", *TED*, sy. 12 (1982), s. 127-158; Özcan Mert, "II. Mahmud Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)", *TDA*, III/18 (1982), s. 33-73; Abdülkadir Özcan, "Hassa Ordusunun Temeli Mu'allem Bostanciyân-ı Hâssa Ocağı", *TD*, sy. 34 (1984), s. 347-396; a.mlf., "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *TİD*, X (1995), s. 13-39; Butrus Abu Manneh, "Gülhane Hatt-ı Hümayununun İslâmî Kaynakları" (trc. Ş. Bıyıklı), *Dergâh*, sy. 73, İstanbul 1996, s. 16-19; sy. 74 (1996), s. 19-21; sy. 75 (1996), s. 17-18; Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1998, s. 209-222; a.mlf., "II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İstanbul 2001, s. 49-84; Feridun M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışları Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, İstanbul 2001, s. 63-76; Enver Ziya Karal, "Mahmud II", *İA*, VII, 165-170.

KEMAL BEYDİLLİ